



Людмила Огнева

*БЛАТОРОДНИЙ
ОЛЕНЬ*

ОГНЄВА Людмила

Благородний олень

2009

ОГНЄВА Людмила

Благородний олень

ОГНЄВА Людмила.

Благородний олень. – Донецьк: Норд-Комп'ютер, 2009.
– 36 с., іл.

Зображення оленя широко використовується у писанкарстві, вишитті, різьбярстві. Зрозуміти значення цього символу в творах народних майстрів вам допоможе цей екскурс у минуле.

© Огнева Людмила

Благородний олень

Благородний олень з давніх-давен мешкав у лісостеповій зоні і вздовж всієї південної смуги лісів – європейських і сибірських, а також у вологих частинах Середньої Азії. Переслідування людьми, освоєння людиною цілинних земель, вирубування лісу - все це привело до того, що сьогодні більш-менш суцільний ареал олені мають лише в Сибіру.

Олені живуть в лісах, лісостепах, степах, напівпустелях та пустелях, тримаючись прирічкових заростів. Вони можуть жити і без прісної води, як на острові Бірючому в Азово-Сивашському заповіднику. Але все ж рідними місцями оленів служать світлі ліси, в основному широколистяні, лісисті острови, і навіть темнохвойні ліси, але серед просторих лугів, густі зарості кущів. В гірських місцевостях для оленів важливою є можливість відійти в період глибоких снігів на мало-засніжені схили.

На рівнинах олені живуть осіло, тримаючись стадами по 10 і більше голів на порівняно невеликих ділянках (300-400 га літом і 200 га зимою), проходячи по глибокому снігу не більше 1-2 км за добу. В горах здійснюють великі сезонні переходи, проходячи по 50 км за день, інколи навіть по 150 км. Перехід в місця, де менше снігу, відбувається поступово і займає півтора – два місяці. В квітні-травні, коли в горах тане сніг, олені повертаються.

В сильну спеку олені лізуть в воду. Пасуться вони не безперервно, а чергують харчування з відпочинком, влаштовуючи лежанки в траві, часто на узліссях. Зимою вони трохи розгрібають сніг і притоптують, підминають – виходить тепла ямка.

Олені їдять не менше, ніж 300 видів рослин, головним чином траву, листя і пагони, гриби,

лишайники, тростину і солянки з болотної рослинності. Можуть їсти такі отруйні рослини, як беладона та аконіт. Хвою олені їсти не можуть, тому коли голод заставляє їх це робити, нерідко гинуть від запалення шлунково-кишкового тракту.

Наприкінці серпня - на початку вересня можна почути їхній рев, який чути, особливо в горах, на декілька кілометрів. Важкі зітхання змінюються протяжним муканням, яке в молодих самців переходить в рик..

На початку “ревучого періоду” одинокі самці займають визначені ділянки, інколи одні і ті ж на протязі багатьох років. Збуджені, вони б’ють рогами в молоді деревця, ламають гілки, здирають кору. Тварини часто катаються по землі, мало їдять і під час гону і гублять 30-40 кг ваги з своїх звичайних 160-300 кг.

Поступово до самців приєднуються самки. Їм подобається голос самців. В гаремі буває 2-3, іноді до 15 самок. Чим більший стає гарем, тим слабше стає чути рев самця. І самки, і самці визначають силу суперника по тону реву – в розквіті сил олень має низький і захриплий голос. Але коли суперники все ж зійшлись, - починається поєдинок. Він може бути і без нападу, а обмежитись лише демонстрацією сили, але може бути і з смертельним боєм – тріск полуманих рогів і смерть обох самців.

Змішане стадо оленів (не в період гону) найчастіше очолює стара самка, біля якої збираються її діти різного віку. Звичайно розмір такого стада – 3-6 голів. Навесні такі стада розпадаються.

Після періоду гону до такої групи дорослих самок приєднуються телята. Це другий тип змішаного стада. Вони можуть бути великими – по 10, і навіть по 30 голів.



Благородный олень

Народження потомства припадає на другу половину травня – першу половину червня. До того часу самки відділяються від змішаного стада і йдуть в зарості в долинах річок. Як правило, народжується одне теля, рідко два.

Перші 2-3 дні теля слабе і стає на ноги тільки для того, щоб посмоктати маму. Самка в цей час тримається в стороні, через 100-200 м, відволікаючи хижаків, і годує теля. На 5-7 день оленя ходить за мамою, хоча ще нетвердо тримається на ногах. Двотижневі оленята вже добре бігають, а місячні не відстають від дорослих. Траву вони починають їсти в місячному віці, але смокчуть материнське молоко до осені. Молоді тримаються біля матері 1,5-2,5 роки, інколи самки-дочки, котрі також вже мають малих, приєднуються до матері.

Новонароджене оленя вкрите кількома рядами світлих плям. Восени, після першого линяння, вони щезають. Новонароджене теля важить 8-11 кг. Воно дуже швидко росте до піврічного віку, потім ріст сповільнюється. В маралів – найбільших оленів – тримісячна самка має масу 50-65 кг, річні – 120-140 кг, дворічні – 190 кг, шестирічні та старші – 280-300 кг.

З року в самців починають розвиватися роги. До осені другого року їх ріст закінчується, і молодий самець може бути прикрашений закостенілими “сірничками”, або “шпильками” – рогами без відростків. В квітні перші роги скидаються і розвиваються нові, з 3-4 відростками. В наступні роки збільшується розмір рогів, збільшується також число відростків, але не у всіх оленів. Найбільш розвинуті і важкі роги бувають в оленів в віці 10-12 років, після 14 років вони зменшуються. В кавказьких оленів роги мають масу 7-8, інколи 10-12 кг, і зовсім рідко 14-18 кг. Олені скидають

роги в другій половині березня – першій половині квітня, інколи в кінці лютого, особливо в Криму, Карпатах та на Кавказі. Старі олені скидають роги пізніше, ніж молоді. Молоді, оброслі шерстю роги остаточно формуються наприкінці червня – на початку липня. До середини серпня вони кістеніють і очищуються від шкіри. В сибірських оленів кістеніння закінчується пізніше, ніж у їхніх західних родичів.

Після 6-7 років ріст оленів припиняється. В неволі олені живуть 25-27 років, інколи навіть 30. В природних умовах, як правило, - 12-14 років. Самки живуть довше, ніж самці.

Згадки про оленя у міфах євро-азійських народів

У багатьох віддалених одне від одного народів Євразії існують численні свідoctва шанування священного оленя. Це – міфи, головним персонажем яких є олень, тотемістичні містерії, фольклорні та документальні матеріали.

За думкою дослідників, структура первісного культу оленя складалась з двох взаємопов'язаних та невід'ємних частин – тотемістичного ритуалу та тотемістичного міфу.

Тотемістичний ритуал

Ритуали були спрямовані на забезпечення щасливого полювання та розмноження поголів'я оленів і на відродження вбитих тварин. Численні елементи таких обрядів збереглися в народів Сибіру, Північної Росії, осетинів, болгарів, британців.

Каліфорнійські індіанці, виявивши по запаху наближення оленів, за допомогою листка імітували мукання теляти, заманюючи цим самок на постріл. Під час полювання мисливець вдягав маску, виготовлену із

голови оленя разом з рогами і розфарбовував груди білою фарбою, імітуючи забарвлення його грудей.

Ця традиція набула такої ваги, що у багатьох лісових народів (евенків, кетів та ін.) традиційні головні убори обов'язково шили зі шкури, знятої з верхньої частини голови оленя.

Під час шлюбних ігор оленів, восени, коли тварини ставали необережними, мисливці переодягались оленьми і імітували голос самок. Інколи для заманювання оленів-самців використовували приручених самок. Самиця, сприйнявши мисливця за самку виходив і потрапляв під постріл.

Влітку, підкрадаючись до стада у вовчій шкурі, заганяли оленів у воду, де вони ставали легкою здобиччю: олені рятуються від вовків, тільки забрівши у воду по черево.

Такою була давня практика використання маски оленя з утилітарною метою.

Перед початком полювання проводились ритуальні обряди, які були спрямовані на забезпечення щасливого полювання і розмноження оленів. Мисливці переодягались тваринами і імітували шлюбні танці самців та самок. Повторюючи рухи тварин, які спарюються, люди ніби передають їм свою запліднюючу силу та водночас і самі переймаються їхньою сексуальною енергією. Часом для імітації парування використовувалися хмизові моделі тварин. Отже, сексуальна активність оленів під час гону відігравала важливу роль в успішному полюванні.

Можливо, саме тоді і з'явилися уявлення про добровільний прихід оленів на заклання. Але головне те, що надзвичайна сексуальна активність оленів під час гону зафіксувалася в свідомості людей. Можливо, в ті часи вже були відомі стимулюючі властивості пантів.

Олень постав перед людьми носієм сексуальної енергії, життєдайної сили, величної краси і безсмертя, оскільки його грандіозні роги відновлюються кожної весни, як древо життя. Золотаво-червоний колір шкіри благородного оленя порівнювався з сонцем.

Містерії закінчувались жертвоприношеннями оленів. Кістки і роги ховали в почесному місці для того, щоб тварина відродилась. Отже, під час обряду олень проходить крізь основні життєві етапи: спарювання – смерть – відродження.

Міфи про оленів

Сучасні міфи про оленів умовно поділяються на такі групи:

1. Міфи про походження людей від оленя, легенди про оленя-чарівного шлюбного партнера;
2. Міфи про оленя культурного героя чи господаря тварин;
3. Міфи про добровільне жертвоприношення оленя;
4. Міфи про оленя-провідника та покровителя плодючості.

Найдавнішими є міфи про людину-оленя прасура людей та оленів. Вони були створені ще за часів первісних мисливців пізнього палеоліту та мезоліту і пов'язані з великим значенням цієї тварини в господарстві.

У киргизів існує цикл міфів про "Рогату Матір" – прародительку північно-киргизького племені Бугу (Бугу - це спільна для багатьох алтайських і сибірських народів назва оленя чи бика). Згідно міфу, мисливці знайшли в стаді маралів хлопчика і дівчинку з оленячими ріжками. Хлопчика вбили, а дівчинку виростили і видали заміж. Молода жінка попрохала свого чоловіка, щоби він не заходив до юрти без попередження. Проте, одного дня чоловік порушив

табу, і, заглянувши в юрту, побачив там олениху. Вона зникла, але через деякий час хтось приніс мисливцю люльку з дитиною. Від цієї дитини пішло плем'я Бугу. Жінка-олень, що мала ім'я Мюйюздюю-Ене чи Муюз-Байбіче (Рогата матір) була славетна своєю мудрістю. Вона вважалась покровителькою озера Іссик-Куль.

Образ жінки-оленя відомий також в монгольському епосі. "Прекрасна маралуха" – Олун Гоа – поклала початок не тільки правлячому "Золотому" роду борлджичинам – пращурів Чингиса, а й всьому монгольському народу.

Дуже популярний сюжет про людей-оленів у міфології російських лопарів. Лопарська "Рогата Матір" називалась Мяндаш-Діва (назва Мяндаш походить від назви рогів молодих оленів). Але головним персонажем міфу став її син – Мяндаш-Парнь. Народився він оленем, але, коли виріс, збудував собі житло зі шкір оленів, і, увійшовши до нього, прийняв людську подобу. Він одружився з людською дівчиною. На полювання Мяндаш вдягав для маскуванню оленю шкіру. Він наказав дружині, щоб шкіра завжди була чистою. Але якось діти замочили шкіру і вона стала непридатною для маскуванню, тому що олені дуже чутливі до запахів. Діти порушили заборону, Мяндаш покинув сім'ю і знову перетворився на оленя.

Вражають збіги в міфах про Мяндашів і Мюйюздюю-Ене:

- перехід людини із світу тварин у світ людей співпадає з моментом шлюбу;
- людина стає оленем, чи олень людиною, коли заходить в житло. У міфах – двері чи ворота є символом розмежування світів;
- після порушення партнером табу герой повертається в світ оленів.

За цією ж схемою створені кавказькі міфи про – господарку тварин, яка з'являється у вигляді оленя. Зокрема, в грузинському міфі мисливець на ім'я Беткен зустрів на полюванні господарку тварин олениху Далі і вступив з нею у шлюбні відносини. Після цього чоловік порушив табу: розповів дружині про свою зустріч з Далі. За це його було вбито.

В карачаєво-черкеському епосі у вигляді олениху виступає Фатіма – дочка покровителя диких тварин Афсаті. Вона також заманює мисливців і вбиває їх.

Такі ж самі міфи поширені в нартському епосі. Герой епосу Сахуг побачив у печері величезну олениху, яку ссали 12 оленят. Олениху перетворилась на красуню та поділила ложе із Сахугом, але на другий день померла.

Як бачимо, усі ці міфи побудовані за схемою: шлюб – порушення табу – перехід у світ мертвих або тварин. Асоціація шлюбу зі смертю чи переходом у інший світ характерна для мисливської міфології.

У цьому контексті згадаємо античний міф про Актеона – мисливця, який побачив оголену Артемідіду під час купання. Він похизувався своєю вдачею перед друзями. За це розгнівана Артеміда перетворила Актеона на оленя і його розірвали власні собаки. Артеміда – володарка звірів, напевно відігравала в давньогрецькому пантеоні ту ж саму роль, що й Далі чи Фатіма в кавказьких. Її зв'язок з оленями не вичерпується цією легендою. Нагадаємо, що Артеміда мала колісницю із запряженими чотирма ланями

Таким чином, можна зробити висновок, що первинним персонажем мисливської міфології була людина-олень – представник світу людей, і, водночас, світу тварин, живих та мертвих. Ця істота, яка має властивості обох світів, приходить для того, щоб

налагодити взаємозв'язок між ними. Та відбувається неминучий конфлікт з людьми, після чого всі повертаються на свої попередні місця. Але мета приходу посередника до людей досягнута – він стає прародичем певної людської спільноти.

З розвитком суспільних відносин людина-олень крім ролі тотемістичного предка набуває додаткових рис культурного героя, покровителя мисливства, господаря і захисника диких тварин. В одному з міфів про Мяндашів олень виступає як культурний герой, що передав людям правила полювання на оленів – навчив їх вдягати оленячі роги, ховатись в кущах, заборонив восени вбивати самців-запліднювачів.

У палеоазійських народів також існували образи покровителів тварин, в першу чергу диких оленів. Культурний герой нганасанів – Дяйбанго, предок і покровитель свого народу, який навчив полювати на оленів, будувати житла та видобувати вогонь, виступає в образі Дикого Оленя чи людини з оленячими рогами. Такий же вигляд має і селкупський Кандальдук, який дарував людям життя, і кетський Каскет, який добув вогонь.

Розвиток культу оленя.

На думку дослідників, культ оленя виник наприкінці плейстоцену – початку голоцену. Олень у той час був основною промисловою твариною. В господарстві використовувались не тільки м'ясо, а й шкіра, роги і кістки для виготовлення знарядь, жили для кріплення тощо. Життя мисливських общин повністю залежало від кількості поголів'я оленів.

При переході до землеробства культ оленя зберігається, при чому, він набуває рис покровителя плодючості і подружніх стосунків. На багатьох віддалених територіях існують майже однакові легенди,

за якими олень добровільно приносить себе в жертву аграрним святам.

За північноросійською легендою "у старі часи приходили до нашої церкви два оленя і було сказано, що взяти для убою тільки одного, а другого відпускати на волю. От в один рік задумали заколоти обох оленів. Як це зробили, олені перестали приходити". Такі жертвоприношення відбувались на Іллі-пророка та Різдва Богородиці.

Як видно з легенди, заборона вбивати двох оленів мала за мету, мабуть, збереження поголів'я оленів.

Аналогічні легенди були у комі-пермів, вепсів, удмуртів, естонців, верхньоволзьких карел, росіян.

У Грузії існує легенда подібного змісту. У ніч з 22 на 23 квітня на церковну паперть по волі св. Георгія з'являвся олень¹. Після служби його забивали і влаштовували учту, а роги прикріплювались до огорожі. Одного разу олень запізнився і його вдарили. З тих пір він не з'являвся. Цей сюжет згадується і в інших кавказьких легендах.

В Болгарії також існують подібні міфи, причому оленячі жертovníки дали назву селищам і церквам, які були збудовані на їх місці.

В Індії полювання на оленя прирівнювалось до жертвоприношення всім Богам, відповідно до Закону і правил жертвоприношень.

Нерідко олень стає уособленням аграрних святих:

¹ У церкві Святого Георгія вся огорожа прикрашається з внутрішньої сторони оленячими рогами, бо Святий Георгій у грузин є владикою звірів і покровителем мисливства.

В чечено-інгушському фольклорі покровитель диких тварин і "Господар нив" Єлта, чиє ім'я означає "Зерно", має вигляд дикого оленя.

В Сербії святий Петро - покровитель засіяних полів, пролітає на золоторогому олені по небесних полях і спостерігає за зеленими нивами.

У кельтській міфології дуже поширений образ "Цернуноса" – Рогатого бога. Перше зображення цього бога відноситься до доби бронзи (печера Велкамоніка в Італії) Тут Цернунос має оленячі роги на голові, змію в одній руці і гривну в другій. Супроводжує бога невелика чоловіча фігура з підкресленою ознакою статі. Отже, основні атрибути Цернуноса: гривна - символ влади і життя, фалос - символ життєдайної сили, та змія. В наступних зображеннях кельтського бога обов'язково присутні оленячі роги, гривна і змія. Отже, функції цього бога розвиваються від господаря тварин, покровителя плодючості і достатку до патрона комерції. В той же час він зберігає тотемістичне значення і виступає як Великий предок Галлів.

Отже, мисливський культ оленя-предка трансформується в аграрний культ патрона плодючості та достатку.

Інший, не менш популярний сюжет міфів про оленя – це переслідування. Він пов'язаний, очевидно, з одним із способів полювання на оленів – гоном. Цей спосіб відігравав настільки важливу роль в житті мисливців, що знайшов відображення в численних міфах і культових діях. В симських евенків є спеціальний восьмиденний ритуал "Оживлення природи", в якому учасники імітували погоню за оленем, що уособлював собою сонце.

У мисливців Півночі сюжет переслідування оленів набуває космічного характеру. Олень або лось

асоціюється з сонцем чи з сузір'ям Великого Воза. У евенків зміна дня і ночі ілюструється міфом про Сохатого Хеглена, який вкрав сонце. У лопарів Бог громовик з райдугою і стрілами женеться за золоторогим оленем Мяндаш-Пирре і якщо дожене і вб'є його, то згорить Земля і Сонце. Сюжет про переслідування "демонського" лося Хийсі входить до карело-фінського епосу. "Небесне полювання на оленя чи лося знайшло своє відображення в численних писаннях півночі Євразії епохи бронзи і заліза.

В багатьох народів Євразії варіанти міфів про переслідування оленів зливаються з міфами про шлюб людини з оленем. Широко розповсюдженим є наступний сюжет: самиця, яка має на тілі небесні знаки привертає увагу двох братів-мисливців, переводить їх за собою через ріку чи морську протоку і вказує на майбутніх дружин, чи сама обертається на жінку. Дуже часто ця тема згадується в південнослов'янських піснях: "Юнак гнав оленя і спіймав дівчину", або "Юнак піймав оленя, який приніс дівчину".

Під час "Великого переселення народів", міф про переслідування оленів набирає нового змісту. В легендах цього часу чудесний олень (чи лань), предок і покровитель племені, веде вождя, вказуючи шлях на нову вітчизну. В давньоугорських легендах існує повість про чарівного оленя, при полюванні на якого два брати Магор та Хунор відкрили місце, де потім оселились угорці.

Дуже подібна оповідь про гуннів: "Мисливці з цього племені, шукаючи ...дичину на березі внутрішньої Меотіди, помітили, що перед ними з'явився олень, який увійшов в озеро і представився провідником. Переслідуючи його, мисливці пішки перейшли Меотійське озеро, яке вважалось непрохідним. Тільки,

коли перед ними з'явилась Скіфська земля, олень зник. Вони вирішили, що шлях їм був показаний божественною волею. Всіх скіфів, яких полонили при вступі, вони принесли в жертву перемозі, а інших підкорили собі."

В античній традиції відомий міф про третій подвиг Геракла під назвою "Керинейська лань". Артеміда, коли була ще дитиною, побачила п'ятьох величезних ланей, спіймала чотирьох з них і впрягла в свою колісницю. П'ята лань втекла на Керинейський пагорб. Геракл переслідував лань на протязі року. Полювання привело його в далеку Істрію, в країну гіпербореїв. Він впіймав її і приніс в жертву Артеміді.

В індоєвропейській міфології поширений сюжет про погоню за чарівним нездоланим оленем, який приводить до царської чи світової влади. Переслідування оленя в даному контексті може трактуватись випробуванням для майбутнього царя (одного з трьох царевичів). Потім виявляється, що в образі оленя виступає святий - покровитель випробуваного. Цей сюжет зустрічається кельтській міфології, Махабхараті, Рамаяні. Олень має особливе відношення до царської влади. Відомий королівський жезл із зображенням оленя на верхівці з Англії. Олень став емблемою королівських династій Франції, починаючи з Карла VII.

Сюжет переслідування мав настільки велике значення, що зберігся навіть після появи світових релігій. Монгольський герой Цаган, переслідуючи оленя, потрапляє в печеру, господар якої відкриває йому ламаїстське вчення.

В південнослов'янських піснях переслідувані олені обертаються на святих. В болгарській пісні два брати-близнюки спіймали двох оленів, які виявились

двома архангелами. Дуже показовим є сюжет апокрифічного візантійського роману "Житіє Євстахія Плакіди": Плакіда був воєначальником-поганином. Якось, переслідуючи красеня-оленья Плакіда віддалився від своїх слуг. Олень зупинився і заговорив людським голосом, призиваючи Плакіду хреститись. Широко поширена середньовічна легенда аналогічного змісту про святого Губерта.

Тепер олень – тотемний предок, покровитель і захисник племені, стає провідником до нових земель і кінець-кінцем посередником між світом людей і Богом.

Без сумнівів тільки надзвичайно важливе значення оленя в первісній ідеології могло призвести до такого широкого розповсюдження цього культу в пізніші часи.

Отже, схема розвитку образу оленів така:

“Рогата Матір”: прародителька людей та оленів; господарка звірів та рослин (культурний герой).

Олень: помічник аграрних святих; покровитель подружнього життя; провідник на нові землі; посередник між людьми і Богом.

Згадки про оленя в колядках

Не можна не згадати про фольклорні матеріали, в яких олень виступає покровителем молодих подружжів. Олень – Золоті Роги зустрічається у весільних піснях, де обіцяє знадобитись на весіллі. В закарпатській пісні співається "Елен плават по море, Златие му се рогови, На рогови тронові, На тронові постели". В болгарській пісні молодята ріжуть золоте яблуко, яке лежить на золотих рогах оленя. З молодим оленем порівнюється коханий в біблійній Пісні пісень.

Народні перекази зберегли історію про двох священних оленів, які приходили до капищ саме тоді,

коли надходив час жертвоприношень богам частки першого ужинку, збору овочів, приплоду, і залишали своє оленятко.

Тут олень, жертвуючи собою, виступає другом людини. Про це – в наступній колядці:

Ой шумить, шумить, гей, дубровонька,
Зійшла ж ся під ній вся громадонька.
– Чого ж ти шумиш, гей, дубровонько?
– Ой то ж я знаю, чого я шум'ю,
Бо в мені є чудное звіря,
Чудное звіря, сиве *олень*,
В того оленя сімдесят рогів.
Ой ходить за ним можний панонько,
Можний панонько чом Іванонько.–
Воно ж йому каже: – Ти за мнов не йди,
Не труди собі рожну лаєньку,
Не смугай собі ясну зброєньку.
Ой зйду ж бо я а в туги-луги,
А в туги-луги, на бистрі води:
Там ти мене ймеш, там ти мене вб'єш!
Здоймеш із мене сиву шубоньку,
Сиву шубоньку, та й і роженьки,
Та й і роженьки, та й пароженьки.
Приб'єш роженьки в новій світлоньці,
А пароженьки й а в пекароньці.
Ой на роженьки будеш вішати,
Будеш вішати дорогі шати,
На пароженьки – ясні зброєньки.
Сива шубонька пану на хвалу

Здавалося б: тотем – прародич, друг людини – і на нього полюють. Але у древніх був ритуал – забивати тварину-тотем у певну пору року, аби через спожите м'ясо отримати надзвичайні його риси. Таким днем була неділя:

Та як подибав чорного *тура*,
Чорного *тура*, грубого звіра,
І сніпок стрілів не долітає,
І тугий лучок не достріляє,
Та й сивий коник із ніг спадає,
А чорний турець д'нему промовляє:
“Гордий молодче, не бійсь ти мене,
поїдеш же ти в неділю рано,
тогда ж ти постріляєш,
яснов шабельков та й порубаєш,
а за славоньку панну дістанеш”...

Славна панна й сама не проти спімати такого
звіра:

Стоїть ми, стоїть світлонька нова,
Ой дай боже!
А в тій світлоньці гей газдиненька,
Гей газдиненька, на ім'я Анна.
Вна собі ходить, з челяддю говорить,
З челяддю говорить,
в квартиру ся дивить,
Дивить ся, дивить в чистеє поле,
В чистеє поле, під темний лісок.
Ой висмотріла дивнеє звіря,
Дивнеє звіря *тура-оленя*,
На голівці ж му дев'ять рожечків.
Ой крикнула ж вна на свої слуги:
– Служеньки мої найвірнішії,
Беріть же собі шовкові сіті,
Другі заберіть ясененькі стріли,
Ой виходіте в чистеє поле,
В чистеє поле, під темний лісок.
Єдні ж завержте шовкові сіті,
Другі застрійте яснії стріли,
Чей спіймасте дивнеє звіря,

Дивнеє звіря *тура-оленя*.
Як спіймаєте, відразу вб'єте,
Відразу вб'єте, роги зшибете,
Роги зшибете, шубу здоймете.
Ой принесете та й повісите,
Та й повісите в новій світлоньці,
В новій світлоньці та й на стіноньці.
Все ж тото буде, гей, газдиноньці,
Гей газдиноньці, на ім'я Анні.

Невід'ємною частиною весільного вбрання були вишиті сорочки, вони також одягалися й на свята. Весільна сорочка зберігалася все життя, її тримали на смерть. Вважалося, що без весільних сорочок на тому світі подружжя не зможе впізнати один одного. Цієї традиції дотримувалися і у нас на Донеччині, про що я дізналась під час етнографічної експедиції до Ново-Азовського району.

А пані Надія Сукова з Волині розповідала, що коли в дитинстві вона тяжко захворіла і мати не була певна, що немовля житиме, то почала вишивати сорочечку на поховання, щоб впізнати на тому світі своє дитятко, коли помре сама.

Отже, вишита сорочка, як ідентифікуючий атрибут святкового і поховального вбрання, – явище доволі відоме. Окрім того, сорочка-вишиванка була своєрідним паспортом, який узором, технікою виконання, кольором оздоблення свідчив про місцевість, сімейний стан і вік її власника.

От як свідчить про це колядка, в якій тура-олень також є дійовим персонажем:

Гордий та пишний, пане Іване,
Що ж ти ой собі згорда счинаєш,
Згорда счинаєш, коником граєш?
Слуги ба й кажуть: – Це наш пан їде? –

Матінка каже: – Це мій син їде!
– По чім ти єго ба й розпізнала?
– Розпізнала-м го по сорочечці.
На нім сорочка, як день, біленька,
Як день біленька, як лист тоненька.
– Де ж вна ой шита? – В сонці, в віконці.
– Де ж вна золена? – В золоті й зільниці.
– Де ж вна ба й прана? – Края Дуная.
– Де ж вна кручена? – В коня стремені.
– Де ж вна сушена? – В *тура* на розі.
– Де ж вна тачана? – В Львові на столі.
– Де ж вна вбирана? – В царськiм обозі.

Колядки зберегли інформацію, що зображення оленя на весільній сорочці було обов'язковим:

Росте дерево, тонке, високе.
Тонке, високе, в корні глибоке.
На тім дереві сив сокіл сидить.
Сив-сокіл сидить, далеко глядить.
Ой видить же він на синєє море,
На синім морі корабель пливе.
А на том кораблі гречная панна
Шив-вишиває брату сорочку.
А на комірі місяць та зоря.
А у пазусі райській пташки,
А у пелені *тури-олені*.
Ой як я буду брата жинити,
Місяць та зоря будуть світити,
Райській пташки будуть щебетати,
Тури-олені будуть гуляти.
Ой дай Боже!
Добрий вечір!

Давні хлібороби ділили світ на три зони: верхнє небо з запасами космічної води, середнє небо із сонцем,

смугами дощів і хмарами та землею з рослинами та тваринами.

Таку ж картину світобудови подано і в цій колядці. В ній дівчина вишиває на сорочці картину Всесвіту. Дві небесні сфери доповнені однією землею.

А от наступні колядки на цю ж тему (вишиття сорочки) мають інший варіант картини Всесвіту:

Ой на Дунаю, на бережечку,
Стояла золота корабійка,
В тій корабійці красная панна
Шила брату, вишивала кошульку.
На ковнірці – зоря і місяць,
На пазушках–райській пташці,
На рукавцях – сивці-голубці,
А на придолі – тури й *олені*.
– Як ти, брате, будеш женитися,
Місяць і зоря будуть світити,
Райській пташки будуть щебетати,
Сивці-голубці будуть гукати,
Тури й *олені* будуть скакати.
А вже ж ти, брате, оженився,
Місяць і зоря за хмару зайшли,
Райській пташки в рай полинули,
Сивці-голубці – на новії сінці,
Тури й *олені* в ліс подибали

А ось дівчина вишиває сорочки батькам:

Не угинайся, буковий мосте,
Через тебе ідуть тури і *олені*,
На тих оленях високий терем,
А в тім теремі красная панна,
Шила-вишивала отцу кошулю,
Отцу – кошулю, а матці – другу.
Коло ковнірця–яснії зорки,

На пазушках – ясний місяць,
А у полах – сиві голуби;
Сиві голуби гукнули в борі,
Ясні зорки полинули под небеса.

У цих колядках картина світу поділена на три сфери: небесну, земну, нижню. Небесна сфера розчленована на три частини, бо і зорі, і місяць, і голуби відносяться до небесних символів. Земна сфера також поділена на три частини. В ній дівчина сидить у високому теремі, терем – на оленях, а олені на буковому мості. Нижнього світу – світу померлих –колядка, яка має віншувальні функції, торкатися не може. Але підтекстово підкреслюється його наявність образами букового мосту й води, які є верхньою сферою нижнього світу. Отже довершена картина Всесвіту є дев'ятикомпонентною.

Як бачимо у колядках не обходиться і без образу оленя. У санскриті більша частина назв оленя походить від коренів, що означають "швидко бігаючої" тварини. Можливо використання образу оленя в колядках пов'язане саме зі швидкістю його пересування.

Олені згадуються і в купальських колядках:

Чий же то віночок
Пливе по воді?
У траві серед зелені
Скачуть олені.
То моєї Марисі
Віночок пливе,
Пливе по долю.
У траві серед зелені
Скачуть олені.

Ось ще одна колядка:

Ой з гори, з гори вітрець повівав
Ой дай боже!

Ой синє море да й висихає,
Зіллям-васильком та й заростає,
Зілля-васильок *олень* спасає.
Ой ти *оленью* дев'ятирогий,
Ой на десятім терем збудован.
А в тім теремі нова світлиця,
А в тій світлиці гречний пан сидить,
Ой сидить, сидить, в китару грає,
В китару грає, красше співає.
Перед ним скаче подоляночка,
Подоляночка, крулева дочка.
Ой скаче, скаче, вихитується,
Гречного пана випитується:
– Хто ж тебе навчив в китару грати,
В китару грати, красше співати?
– Мене навчила ненька старенька,
Ненька старенька, ще й хорошенька,
Й а в мід, й а в вині купаючися,
На білих руках хитаючися.

У російських народних весільних піснях олень
також є діючою особою:

Не разливайся, мой тихой Дунай!
Не заливай зеленее луга;
В тех ли лугах ходит оленюшка,
Ходит олень — золотые рога.
Мимо ехал свет Иван-господин (жених):
«Я тебя, оленюшка, застрелю,
Золотые роженьки изломлю!» —
Не убивай меня, свет Иван-господин!
В некое время я тебе пригожусь:
Будешь жениться — на свадьбу приду,
Золотым рогом весь двор освещу
(Московська губерня).

Або:

В чистом поле все полынь-трава,
В той полони ходит белый олень,
Белый олень — золотые рога.
Иван-господин ездит-гуляет,
На бела оленя он плеткою машет.
Белый олень возмоляется:
«Иван-господин! не маши плеткою,
Я ведь тебе на время гождусь:
Станешь жениться — на свадьбу приду,
На двор взойду — весь двор освещу.
В терем взойду — всех гостей взвеселю».
(Саратовська губернія)

У сербів збереглася колядка, що розповідає про Святого Петра, який на Різдво Христове приїздить на золоторогому олені.

У ранила стара мајка
Светој цркви на југрен(ь)у;
Сустрете је свети Петар
На јелену златорогу,
Златорогу и парогу.

Починаючи з Різдва, сонце, у вигляді золоторогого оленя, повертало на літо. Відроджувались творчі сили природи. Ось чому на Коляду прославляють в'їзд св. Петра (тобто громовика, який відчиняє весняне небо) на золоторогому олені.

У Німеччині був звичай на Різдво та Новий рік одягати шкіру з оленя і бігати вулицями, проти чого ще в VI віці повставала церква).

За свідченням Рігведі, Марути несуться по небу на колісниці, запряженій антилопами; в Едді чотири головні вітри – олені, які з'їдають листя світового ясеня, тобто вітри рвуть та розносять небесне дерево-хмару.

Цікавим здається уявлення грозової хмари – оленем. Зі дня Иллі, кажуть в Україні, вода стає холодною тому, що в цей день олень купастся (кунає в річку свій хвіст, свою ногу), або, за іншим повір'ям, холодніє вона від того, що олень пустив у воду свою сечу.

Старовинна німецька пісня також згадує Сонячного оленя (Sonnenhirsch), який прийшов з Півдня (Von Suden kommen) і має роги, які сягають неба (Die Hörner hob er zur Himmel):

Den Sonnenhirsch sah ich
Von Suden kommen,
Von zweien am Zaum geleitet;
Auf dem Felde standen
Seine Putze,
Die Hörner hob er zur Himmel.

Згадки про оленя в Біблії

I. За Біблією м'ясо оленів дозволялось споживати законом:

1. В місцях принесення жертв, як посвячену страву:

Втор.(12: 15): “Однак можна буде тобі. Скільки схочеш, різати й їсти м'ясо в усіх твоїх містах, за благославленням Господа, Бога твого, що дасть тобі; нечистому й чистому можна буде його їсти, як їдять сарну й оленя”.

2. У власній оселі, як звичайну страву:

Втор.(12: 22): “Тільки що їстимеш його, як їдять сарну та оленя; нечистому й чистому однаково можна його їсти”.

3. Тварини, що можна їсти:

Втор. (14: 5): “вола, вівцю й козу; оленя, сарну, лань, дику козу, козулю, антилопу й гірську козу.”

4. *Приписи щодо споживання м'яса первістків тварин:*

Втор. (15: 22): “В своїй оселі їстимеш його, нечистий і чистий однаково, як лань та оленя.”

5. *М'ясні продукти харчування царя Соломона на кожен день:*

3. Цар. (4: 23): “Десять волів з пасовища, і сто овець, окрім оленів, і сарн, і сайгаків, і відгодованих птахів.”

II. Олень красивий, спритний та стрункий:

1. Пісн. П. (2: 9): «Мій любий – немов олениця або оленятко.»

2. 2. Цар. (22: 34): «Він зробив мої ноги бистрими, немов у оленя, і поставив мене на моїх височинах».

3. Пс. (17: 34): «... що ноги мої робить, як у лані, і ставить мене на висотах».

4. Ав. (3: 19): «Господь Бог - Він моя сила. Він робить мої ноги, немов у оленя, і на верховини Він виведе мене».

III. Лань, самицю оленя, оспівують пророки та поети. З нею порівнюють коханих жінок:

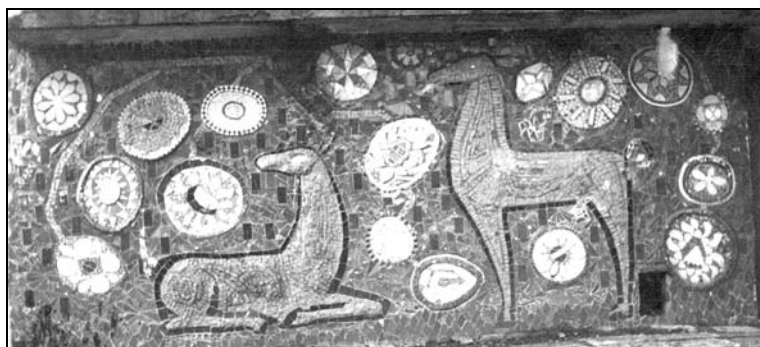
1. Бут. (49: 21): «Нафталі – лань бистронога, що родить гарні оленята».

2. Прип. (5:19): «Премила лань! Люба сарна! Нехай її чари упоюють тебе повсяк час, у любовоцях її стало кохайся!»

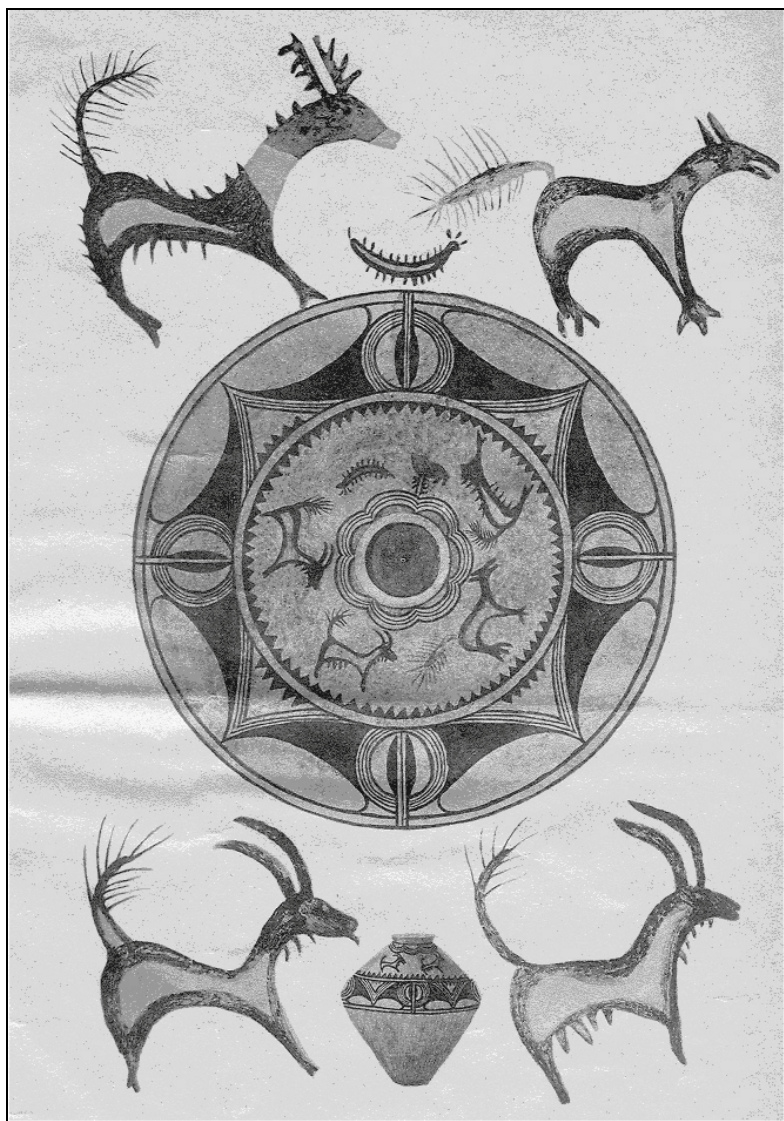
Міфічний образ оленя у народному мистецтві



Зображення оленя на рельєфі в Буші.



Мозаїчне панно "Життя". 1965 р. м. Донецьк. ЗОШ №5
А. Горська, В. Зарецький, Г. Зубченко, Г. Синиця.



"Процесія тварин" на посудині з поселення Варварівка.
Трипільська доба.



Л. Огнева. Рушник "Білі олені". 2004 рік
Полотно, ірис, качалочка
За мотивами орнаменту зі стільника XVI століття. .



Г. Діденко. Свищик "Олень". 2007 р.
с.Опішня



Зображення оленя на кам'яній плиті.
поселення Усатове. Трипільська доба/



Зображення оленя на гуцульських
писанках



Зображення оленя на гуцульських писанках

Джерела

1. Гуменна Докія. “Благослови, мати!”. Київ. ВД “КМ Akademia”. 1995
2. Давидюк Віктор. “Первісна міфологія українського фольклору”, Луцьк. 2005
3. Куєвда Володимир. “Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект”. Донецьк. УКЦ. 2007
4. “Міфи України”. За Г. Булашевим. Київ. 2003
5. Войтович Валерій. “Міфи та легенди давньої України”. Тернопіль, 2005.
6. Войтович Валерій. “Українська міфологія”. Київ, 2002.
7. Рибаків Борис. ”Язычество древних словян”. Москва.1997, с. 67-126
8. Сосенко Ксенофонт. “Різдво-Коляда і Щедрий Вечір”. Київ. 1994
9. "Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі". Упорядкування, передмова та переклади М. Москаленка. – К., "Дніпро", 1988.
10. Український вишитий рушник. Всеукраїнська виставка-конкурс. (Каталог).
11. Біблія
12. Кожевникова, Петрова. "Матеріали до словника метафор і порівнянь російської літератури XIX – XX ст.ст." 2000
13. Н.Р. Михайлова. "Міфи про оленя у народів Євразії". Vita Antiqua, 2-1999. С. 38-44.
14. Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. 1. Москва. 1994
15. Г.Лозко. "Храм Миробога в Буші". "Сварог", № 19 – 20.
16. Енциклопедія трипільської цивілізації у двох томах. Гол. ред. М.Ю. Відейко.

ЗМІСТ

Благородний олень	3
Згадки про оленя у міфах євро-азійських народів	7
Тотемістичний ритуал	7
Міфи про оленів	9
Розвиток культу оленя	12
Згадки про оленя в колядках	17
Згадки про оленя в Біблії	26
Міфічний образ оленя у народному мистецтві	28
Джерела	34

**Мистецьке
науково-популярне видання**

ОГНЄВА Людмила

БЛАГОРОДНИЙ ОЛЕНЬ

Комп'ютерний набір та верстка
Огнєва Людмила

Підписано до друку . Формат
Ум.друк.арк. . Друк лазерний. Зам. № . Наклад 100
прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на цифрових
лазерних видавничих комплексах Rank Xerox DokuTech 135 і
DocuColor 2060.

Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86

